

XX ASRNING 70-80-YILLARDA SURXONDARYO VILOYATI SANOATI (SHARG'UN VA SHO'RCHI SHAHARLARI MISOLIDA)

Tursunov Jovli Narzullayevich

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix va
falsafa kafedrası dotsenti, tarix fanlari nomzodi*

<https://orcid.org/0009-0007-2912-4887>

UDK 94 (575.1)

Annotatsiya: Ushbu maqola Surxondaryo viloyatining Sharg'un va Sho'rchi shaharlaridagi sanoatining 1970-1980 yillardagi rivojlanishini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Tadqiqot davrida mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va zamonaviy texnika hamda texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan sa'y-harakatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, Sharg'un, Sho'rchi, sanoat, mexanizatsiyalashuv, paxta tozalash, ko'mir koni, g'isht zavodi, don mahsulotlari kombinati.

Аннотация: В данной статье анализируется развитие промышленности городов Шаргун и Шорчи Сурхандарьинской области в 1970-1980-х годах с исторической точки зрения. В исследуемый период велись работы по повышению производительности труда, улучшению качества продукции, использованию современной техники и технологий.

Ключевые слова: Сурхандарья, Шаргун, Шорчи, промышленность, механизация, хлопкоочистительная фабрика, угольная шахта, кирпичный завод, зерноперерабатывающий завод.

Abstract: This article analyzes the development of industry in the cities of Shargun and Shorchi of Surkhandarya region in the 1970s and 1980s from a historical perspective. During the research period, efforts were made to increase labor productivity, improve product quality, and use modern equipment and technologies.

Keywords: Surkhandarya, Shargun, Shorchi, industry, mechanization, cotton ginning, coal mine, brick factory, grain processing plant.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Surxondaryo viloyatining Sharg'un va Sho'rchi shaharlarida 1970-1980-yillar davomida sanoat va qurilish sohalarida mehnat unumdorligini hamda mahsulot va ish sifatini oshirishga katta e'tibor berildi. Bu davrda zamonaviy texnika va texnologiyalardan kengroq foydalanishga intilishlar kuzatildi, ammo bu harakatlar har bir shaharda o'ziga xos muammolar bilan kechdi.

МУНУКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Sharg'un shahridagi ko'mir koni viloyat uchun muhim strategik obyekt edi. Bu yerda ko'mir qazib olish, saqlash va tashish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirishga alohida e'tibor berildi. Donbass, Angren, Zaporozhe kabi yirik sanoat markazlaridan olib kelingan yuklagichlar, transportyorlar va ko'mirni briketlovchi uskunalar o'rnatilishi konchilarning mehnat xavfsizligini va unumdorligini oshirishga xizmat qildi, jarohatlanish holatlari ham kamaydi [1].

Ammo bu yutuqlarga qaramay, Sharg'un ko'mir konida texnika xavfsizligi yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan edi. 1976-1979-yillarda texnika xavfsizligining ta'minlanmaganligi sababli 204 soat ish vaqti yo'qotildi va 214 ming so'm zarar ko'rildi [2]. Bundan tashqari, yer osti va ochiq konlarda ehtiyotsizlik tufayli 2 ta o'lim, 14 ta mayib bo'lish holati qayd etildi va 54 kishi mehnatga yaroqsiz bo'lib qoldi. Kon ma'muriyatining mas'uliyatsizligi sababli dam olish va ijtimoiy himoyaga ajratilgan mablag'larning atigi 77,9 foizi bajarilgan, xolos [3].

Sharg'un g'isht zavodlarida ham mehnat sharoitlari va ishlab chiqarish quvvatini yaxshilashga qaratilgan choralar ko'rildi. Aholi soni ortishi va turar joylarga bo'lgan ehtiyoj tufayli g'isht, ohak, gips kabi qurilish materiallariga talab oshgan edi. G'ishtni

taxlovchi "BXZ" avtomatlari, loy aralashtiruvchi uskunalar o'rnatildi [4]. Biroq, bu yerda ham og'ir jismoniy mehnat ustunlik qilgan (mehnat sarflarining deyarli 78-82 foizi), va mehnat xavfsizligi ahvoli achinarli edi. Faqatgina 1974-yilda uchta zavodda 8 ta baxtsiz hodisa ro'y berib, 265 ish kuni behuda yo'qotilgan [5].

1986-yilgacha g'isht kuydiruvchi pechlar mazut bilan qizdirilgan. Bunday texnologiya mehnat sharoitlari va g'isht sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, shuningdek, atrof-muhitning ifloslanishiga olib kelgan. Bu nuqsonlarni bartaraf etish maqsadida 1986-yildan boshlab 1- va 2-zavodlardagi tunnel pechlari tabiiy gazga o'tkazildi [6]. Ammo gaz sarfini nazorat qilish imkoniyatining yo'qligi sababli mahsulotning taxminan 20 foizi sifatsiz chiqqan. Bu kamchiliklar 1988-1989-yillarda qisman bartaraf etildi [7].

Sho'rchi shahrida sanoat va qurilish sohalarini rivojlantirish Boysun va Sharg'unga nisbatan yanada jadal sur'atlarda amalga oshirildi [8]. Shaharning Termiz-Dushanbe temir yo'li yoqasida joylashganligi uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotini faollashtirdi. 1960-yillardan boshlab bu yerda asosan qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan korxonalar, jumladan, paxta tozalash, asfalt-beton zavodlari va mebel fabrikasi qurildi [9]. Aholisi 17 mingdan oshgan Sho'rchiga 1976-yil 26-mayda shahar maqomi berildi [10].

1971-yilda Denov sut zavodining filiali, 1978-yilda esa don va un mahsulotlari kombinatining birinchi navbati ishga tushirildi. Bu kombinat yiliga 78 ming tonna g'allani saqlash va 32 ming tonna g'allani quritish imkonini bergan. Ayniqsa, yuklash-tushirish ishlarini mexanizatsiyalashtirishga katta e'tibor qaratildi. 1979-yilda temir yo'l vagonlaridan donni tushirish uchun maxsus uskunalar o'rnatilib, bu jarayonni ancha tezlashtirdi [11]. 1980-yilda esa kuniga 450 tonna un ishlab chiqarish quvvatiga ega tegirmon, 5 ming tonna un saqlash ombori va chiqindi suvlarni tozalaydigan uskunalar ishga tushirildi, bu nafaqat Sho'rchi, balki qo'shni tumanlar aholisining ham ehtiyojini qondirishga xizmat qildi.

Sho'rchi paxta tozalash zavodi ham texnik va texnologik jihatdan yangilandi. 1970-yillarga kelib Sho'rchi tumanida va qo'shni tumanlarda paxta yetishtirish hajmi 1,5 barobar ko'paydi [12]. Shuni hisobga olib, 1979-yilda ikkita yangi (paxtani quritish va tozalash) sexlar qurildi, zamonaviy laboratoriyalar tashkil etildi [13, 14]. Natijada, 1980-yillarga kelib zavodning ishlab chiqarish quvvati deyarli 4,8 barobar oshib, yiliga 45 ming tonna paxtani qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ldi [15].

Surxondaryo viloyatida birinchi va yagona mebel fabrikasi ham Sho'rchida 70-yillar o'rtasida qurila boshlandi va 1982-yilda yakunlandi [16]. Bu fabrika asosan oshxona garniturlari va maktab partalarini ishlab chiqarishga ixtisoslashib, nafaqat Surxondaryo, balki qo'shni viloyatlar va Tojikiston aholisining ham ehtiyojini qondirdi.

1980-yillar boshida Sho'rchida yangi yirik non zavodi ham ishga tushirilib, shaharliklarni va atrofdagi qishloq aholisini non va pechenye bilan ta'minlash ishlari yo'lga qo'yildi. 1983-yilda esa Sho'rchida keramika (sopol) buyumlar zavodi ham ishga tushirildi.

Afsuski, Sho'rchida 70-80-yillarda qurilgan aksariyat zavod, fabrikalar eskirgan, unumi past uskunalar bilan jihozlangan edi. Ba'zi korxonalarda tez-tez nuqsonlar uchrab turdi. Masalan, Sho'rchi paxta tozalash zavodining momiq sexida texnika xavfsizligiga e'tibor berilmagani tufayli 2 ta ishchi tan jarohati oldi va bir yilda 50 ish soat vaqti yo'qotildi [17]. 1977-1981-yillarda paxta tozalash zavodi, un va don mahsulotlari kombinati hamda g'isht zavodida texnika xavfsizligi yomon yo'lga qo'yilgani sababli ish vaqti yo'qotildi va 61 kishi mehnat qobiliyatini yo'qotdi [18]. Un va don mahsulotlari kombinatida chang yutuvchi moslamalarning yomon ishlashi tufayli ishchilar orasida ko'z va ichki kasalliklar ko'paygan. Shahar ekologiyasi masalasiga ham e'tibor sust bo'lgan; 1975-1979-yillarda aholining 32,4 foizi ariqlardagi oqar suvlardan iste'mol qilishgan, kanalizatsiya tizimi yo'q edi [19]. 1980-1983-yillarda don mahsulotlari va un zavodidagi chang yutuvchi, havo tozalovchi moslamalarning yomon ishlashi tufayli 114 ta ishchi turli kasalliklar bilan

kasallandi. Paxta tozalash zavodida 1982-1984-yillarda ko'z, teri kasalliklari 3,2 foizga oshdi, chunki ishchilarga changdan himoya kiyimlari va havo tozalovchi uskunalar berilmas edi [20].

Sanoatni yangilash va takomillashtirishda ixtirochilar va ratsionalizatorlarning faoliyati katta ahamiyat kasb etdi. Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlaridagi korxonalarda ham ular o'z hissalarini qo'shdilar. Boysunda 1971-1990-yillarda har yili o'rtacha 90 ta ratsionalizatorlik takliflari tushgan bo'lsa, ulardan 75-80 tasi ishlab chiqarishga tatbiq etilgan [21]. Boysun eksperimental shoyi to'qish fabrikasida Aziz Norqulov, Qayum O'rinov, Marziya Ro'ziqulova kabi ishchilar mehnat unumdorligini oshirish, dastgoh va uskunalaridan ratsional foydalanish hamda mahsulot sifatini yaxshilashga o'z hissasini qo'shganlar [22]. Natijada, ushbu fabrika 1972-yilga nisbatan 1985-yilda yalpi mahsulot hajmini 907 mingdan 5 mln 90 ming so'mgacha yetkazdi, ya'ni ishlab chiqarish deyarli 5,5 barobar oshdi [23].

Sharg'un shahridagi ko'mir koni va g'isht zavodlarining mutaxassislari ham ixtirochilik va ratsionalizatorlik harakatiga qo'shilishgan, ammo korxona rahbarlari tomonidan yetarli darajada qo'llab-quvvatlash yo'qligi sababli bu sohadagi faoliyat ancha qiyin kechgan.

Sho'rchi shahar korxonalarida esa industrial darajaning yuqori bo'lganligi, boshqa korxonalar bilan bevosita bog'liqlik hamda mutaxassislarning yuqori malakasi tufayli ixtirochilik va ratsionalizatorlik harakati bir oz bo'lsa-da jonlanishini ta'minladi. Sho'rchi paxta tozalash zavodida salkam 550 ta mutaxassis va ishchilardan atigi 45-50 kishi muntazam ravishda ixtirochilik va ratsionalizatorlik ishida qatnashgan bo'lsa-da, ularning ko'pchilik takliflari o'z vaqtida muhokama etilib, ishlab chiqarishga tatbiq qilingan. Har yili o'rta hisobda 27-30 ta tushgan takliflardan 20-21 tasi tatbiq etilgan va bir yilga hisoblangan iqtisodiy samaradorlik 10 ming so'mdan ortgan [24].

Eng faol ixtirochi va ratsionalizatorlar orasida zavodning bosh mexanigi Valijon Shokirov, paxtani tozalash sexining mexanigi Juma Umbarov va ilg'or ishchi Xolto'ra

Qudratov alohida o'ringa ega bo'lishgan. Masalan, V. Shokirov va J. Umbarov birgalikda ixtiro etishgan va ishlab chiqarishga tatbiq qilingan zanjirli uzatkich chang kabinasidan chiqindilarni tashqariga chiqarib tashlash imkonini bergan, bu esa og'ir qo'l mehnatini sezilarli darajada kamaytirgan [25]. Xolto'ra Qudratov esa 1988-yilda uch fazali 380 voltli kuchlanishga ega motorlarning faza uzilishi natijasida kuyib qolmasligi uchun avtomatik o'chirish uslubini ixtiro etgan. Ushbu ixtiro zavodni har yilgi juda katta xarajatlardan qutqargan, chunki kuygan har bir motorni o'rniga yangisi 4100 so'mga sotib olinar edi [26]. Paxta tozalash zavodi toy bog'lash sexining ilg'or ishchisi Alimardon Boltayev ham ixtirochilik faoliyati bilan ishlab chiqarishni yangilanishiga hissa qo'shgan. U kesuv nasoslarining uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun havo yuborgichga qo'shimcha klapan o'rnatishni taklif qilgan [27].

Sho'rchi don mahsulotlari kombinatida 1988-yilda mutaxassis va ishchilardan 12 ta ratsionalizatorlik taklifi tushdi. Ulardan 8-9 tasi ishlab chiqarishga joriy qilindi va natijada korxona 39 ming 761 so'm iqtisodiy samara oldi. 1989-yilda esa 26 ming 542 so'mlik tejalandi [29]. Bosh muhandis Erkin Qurbonov tomonidan xalta tikish sexida qo'shimcha xalta yamash mashinasining o'rnatish taklifi amalga oshirildi. Muhandis Omon Cho'tov rahbarligida don tozalash asbob-uskunalarini rekonstruksiya qilish ham omixta yem ishlab chiqarish sur'atini tezlashtirish imkonini berdi, bu o'z navbatida 4 ming 361 so'm sof foyda keltirdi [30]. Zavodning bosh mexanigi Ergash Jumayev esa 1986-1987-yillarda xalta tikish apparatlariga tasmali uzatgich o'rnatishni taklif qilgan. Bu yangilik xalta tikish sexida 5 ta ishchini shartli ravishda bo'shatishga va bir yilga hisoblaganda 5000 so'mni tejash imkoniyatini berdi [31].

Sho'rchi mebel fabrikasi mutaxassislari va ilg'or ishchilari ham fan va texnika taraqqiyoti talablariga mos holda ishlab chiqarish sohasida chora-tadbirlar amalga oshirganlar. Eskirgan asbob-uskunalarni ta'mirlash bilan cheklanmasdan, ularni takomillashtirishga va mahsulotning yangi turlarini yaratishga katta

hissa qo'shdilar. Filial ishlab chiqarish hajmini oshirdi va 80-yillar oxirida mustaqil fabrikaga aylantirildi. Sho'rchi mebel fabrikasi 1990-yilda 1 mln 200 ming so'mlik 18 turdagi mahsulot ishlab chiqardi va sotdi [32].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatining Sharg'un va Sho'rchi shaharlarida Sovet davrida sanoatni rivojlantirish va mehnat unumdorligini

oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan. Biroq, bu jarayonlar mehnat xavfsizligi va ekologiya masalalariga yetarli e'tibor berilmaganligi sababli jiddiy muammolar bilan ham kechgan. Shunga qaramay, ishchilar va mutaxassislarning ixtirochilik va ratsionalizatorlik faoliyati ishlab chiqarishni takomillashtirishga va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga katta hissa qo'shgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O'z MA. 2113-fond, 28-ro'yxat, 1918-ish, 4–5 varaqlar.
2. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 446-fond, 1-ro'yxat, 47-ish, 43-varaq.
3. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 446-fond, 1-ro'yxat, 47-ish, 47-varaq.
4. O'z MA. 2113-fond, 28-ro'yxat, 1920-ish, 3–4 varaqlar.
5. O'z MA. 2113-fond, 28-ro'yxat, 1884-ish.
6. Sharg'un g'isht zavodlar boshqarmasining joriy arxivi. Bosh energetika bo'limining 1986–1987 yillardagi materiallari. 3-papka, 17–18 varaqlar.
7. Sharg'un g'isht zavodlar boshqarmasining joriy arxivi. Bosh energetika bo'limining 1988–1989 yillardagi materiallari. 7-papka, 2-varaq.
8. *Lenin bayrog'i*. Surxondaryo viloyat gazetasi.
9. Xoliyorov X., Bichkov D. *Surxondaryo oblasti*. – Toshkent: O'zbekiston, 1975. – 30 b.
10. *Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет*. – 1964. – 22 с.; Sho'rchi shahar hokimiyati huzuridagi davlat arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 49-ish, 33-varaq.
11. *Kommunizm g'alabasi*. Sho'rchi tuman gazetasi. 1979-yil 13-mart.
12. Xoliyorov X., Bichkov D. *Surxondaryo oblasti*. – Toshkent: O'zbekiston, 1975. – 37 b.
13. *Kommunizm g'alabasi*. Sho'rchi tuman gazetasi. 1979-yil 13-mart.
14. Sho'rchi tumani arxivi. Bosh muhandis bo'limi. Korxonaning texnik va texnologik holati haqida axborot. 1981-yil, 4-papka, 19-varaq.
15. Sho'rchi tumani arxivi. 164-fond, 1-ro'yxat, 31-ish, 12-varaq.
16. O'z MA. 2113-fond, 28-ro'yxat, 1920-ish, 7-varaq.
17. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 45-fond, 1-ro'yxat, 34-ish, 12-varaq.
18. Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 446-fond, 1-ro'yxat, 47-ish, 47-varaq.
19. Denov davlat arxivi. 80-fond, 1-ro'yxat, 187-ish, 119-varaq.
20. Denov davlat arxivi. 80-fond, 1-ro'yxat, 187-ish, 130-varaq.
21. Boysun tumani arxivi. 2-fond, 44-ish, 13-papka, 21–24 varaqlar.
22. Boysun tumani arxivi. 2-fond, 44-ish, 13-papka, 29-varaq.
23. Boysun tumani arxivi. 2-fond, 44-ish, 13-papka, 29-varaq.
24. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 27-ish, 29–30 varaqlar.
25. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 27-ish, 39-varaq.
26. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 27-ish, 29–39 varaqlar.
27. *Kommunizm g'alabasi*. – 1990-yil 13-fevral.
28. *Kommunizm g'alabasi*. – 1990-yil 13-fevral.
29. *Kommunizm g'alabasi*. – 1990-yil 3-aprel.
30. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 47-ish, 145-varaq.
31. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 47-ish, 146-varaq.
32. Sho'rchi tumani arxivi. 163-fond, 1-ro'yxat, 50-ish, 16-varaq.